

Владета Јеротић

НЕКА РАЗМИШЉАЊА О „ЗЛИМ ДУСИМА“ У РОМАНИМА ДОСТОЈЕВСКОГ У 1985. ГОДИНИ

Повезивање судбине Русије са судбином Европе Достојевски је можда најуспешније остварио у романима *ЗЛИ ДУСИ* и *МЛАДИЋ*, и то преко познатог Ставрогина и Версилова, који сањају сличан сан о искону Европе. У књизи Драгана Стојановића *ЧИТАЊЕ ДОСТОЈЕВСКОГ И ТОМАСА МАНА* (Нолит, 1983), аутор се бави подробно овим сновима. Наша размишљања о „злим дусима“ у романима Достојевског делимично су подстакнута и овом Стојановићевом књигом.

Достојевски се, као што нам је познато из његових *Дневника*, страшно занимао за судбину Русије, посматрајући ову њену судбину нераскидиво везану за судбину Европе. Иако наклоњен словенофилима, Достојевски није припадао оном његовом искључивом крилу које је, осудивши једном за увек Европу и европску културу, захтевало затварање Русије према Европи и ослањање на сопствене снаге и потенцијалне моћи које треба да се налазе у руском народу и руском православљу. Достојевски је био и као човек и као писац довољно сложен и стваралачки узнемирен, такође и трагично противречан да би могао да се брзо и лако сагласи са поменутом тезом словенофила мада јој је, ипак, негде у дубини себе, био склон.

Треба узгред поменути да је карактеристично, за неке и кобно затварање Русије према Европи постало стварност, најпре, после бољшевичке револуције, а онда продужено и после другог светског рата, практично све до данас, не само вољом европских сила, како је то изгледало када је совјетска револуција остварена, но и свесном одлуком једног од вођа ове револуције, после другог рата (према неким деловима *Аутобиографије* Димитрија Шостаковича, недавно објављене на Западу, изгледа да је неословенофилски дух опет постао у Русији актуелан). Занимљиво је, тако, да је сан словенофила, које су иначе совјетски револуционари одбацивали и критиковали, ушао неким тајанственим ирационалним начином и у свесне одлуке бољшевика. Овом дигресијом тек смо површно додирнули важно питање, какав смисао има руско-совјетска изолација од Европе, ево, већ скоро шездесет пет година.

У првом делу сна и Ставрогина и Верилова преовлађује митско доживљавање среће *in illo tempore*, када су богови и људи још међусобно присно општили, живели у хармонији и блаженству, када је, једном речи, на земљи и у човечанству владао рај. Људи су били срећни, невини и чисти, њихов однос са природом био је складан и прожет љубављу. Сличну верзију некадањег човечанства, њен „златни век“ описао је Достојевски још једном, у својој узбудљивој причи *САН СМЕШНОГ ЧОВЕКА*. Слична „сећања“ о „океанском доживљају“ среће, целине и хармоније позната су, давно пре литерарне обраде, у многим митовима старих и тзв. примитивних народа; ова „сећања“, и после толико хиљада година, зачуђујуће узбуђују људе, имају неку, рекло би се, силну регенеративну снагу и терају људе, појединце и читаве народе, на све могуће подвиге, скоро по правилу утопијског карактера, све у чежњи да ону некадању хармоничну Целину (утиснуту, изгледа, једном за свагда у колективно несвесно човека), остваре управо на земљи, и то — милом или силом.

За разлику од скоро свих европских народа, који су, нарочито после француске револуције (о којој се још увек расправља да ли је била успешна или неуспешна), престали да верују у могућност остваривања праведног друштва револуционарним путем, опредељујући се, бар они социјалистима блиски хуманисти, за изразито еволутиван пут напредовања „корак-по-корак“ ка бољем и праведнијем друштву, релативно млади словенски народи, на челу са увек адолесцентном Русијом (адолесцентном и у позитивном и у негативном смислу) задали су себи пророчку мисију остваривања овоземаљског, а небеског царства правде и братства.

У другом делу сна о иском не само Европе, но и васколиког човечанства, сан се нагло прекида буђењем које доноси сурово разочарење. Стварност у којој се буде Ставрогин и Версилов, стварност је царске Русије на крају XIX века са материјалном бедом и прогонством слободних мислилаца у сибирске каторге, у исто време је и стварност Европе са Сигмундом Фројдом, који руши илузије о добром човеку и невином детету и папом Пијем IX, који истовремено јача илузије уздицањем на степен догме учење о непогрешивости папе; овом фантастичном догмом папа распаљује словенофилску тезу о дегенерацији и пропасти Европе, а код Достојевског буди невероватну, али зато и могућу идеју, да ће папа бити у будућности носилац комунизма, односно присилног братства, по рецепту Великог Инквизитора, насупрот слободи, која је једино присутна у Христу.

Шта то умишља или пророчки види Достојевски у будућности Русије и Европе? Трагичност јунака у роману *МЛАДИЋ* и још више у *ЗЛИМ ДУСИМА* произлази из свести о сну о иском, и свести о црвенкастом пауку натруле природе човека. Достојевски силази овако дубље, он трансцендира однос Русија—Европа (који је, уосталом, одувек био парадоксалан), па почетке атеизма, инморализма и нихилизма у Русији само једним делом доводи у везу са Западом и западним утицајем, али другим делом Достојевски их представља као део саме руске природе, можда, додали бисмо, и људске природе уопште. Силазећи овако у дубине расцепа људског бића, Достојев-

ски тражи одговоре на хилијастичко питање о смислу обнове искона (хришћани би рекли „палог човека“), односно о јачини натруле природе човека која га увек изнова спречава да постигне жељену обнову. Остаје, наравно, и даље отворено питање средстава помоћу којих уопште ваља предузети акцију обнове. Да ли та средства треба тражити у „вољи маса“, мржњи и бесу потлачених и неправедно угњетених, или у нечему сасвим другом, што се налази скривено у човеку?

У оквиру оваквих питања остаје да лебди још једно питање и Достојевског и Ничеа: „Пропада ли свако ко пробија границе добра и зла, пренебрегавајући оно што му се чини предрасудом, или само и искључиво онај ко нема довољно снаге за то, ко у своју снагу сумња“. Ово питање постављао је и Расколников пре него што ће се одважити на убиство; ово питање, међутим, многи диктатори у нашем веку више уопште не постављају. Сумње у исправност поступка: „циљ оправдава средство“ којим се бришу непожељни појединци, али, богами, и читави народи, више нема.

Још није тако са Ставрогином. У роману *ЗЛИ ДУСИ* одиграва се напоредо драма појединца, лична психолошка и философска драма Ставрогина и драма идеје какву заступа Кирилов. И један и други завршавају живот, према замисли Достојевског, самоубиством. Зашто? Када су неком, као Ставрогину, све идеје подједнако блиске, разумљиве и оправдане, јер је обично тако када у њиховом примању не суделује срце, него само интелект, онда се лако постаје дубок скептик, потом и циник. Такав човек јесте Ставрогин. Зашто се све не би могло завршити на овој скепси, животном умору и резигнацији једном остарелог Ставрогина? Тако старе европски интелектуалци, али не и обдарени руски. Када се ништа не може са сигурношћу, дакле и са вером прихватити, јер се све идеје прихватају на подсмешљиво-играчки начин, и срце почне да се суши, цинизам неминуно тражи своје жртве у животу. Ставрогин их налази у искреним и наивним пријатељима и у женама. Пошто је подстрекао једне међу пријатељима на терористичке акције, а друге на самоубиство, Ставрогин убија, на крају, Бога, и у невиној девојчици Матрјоши.

Достојевски је једном написао да људска природа не подноси богохулење, и раније или касније, свети се због тога. Потмуло спремање себе на самоубиство после неуспеле исповести код старца Тихона, повод је Драгану Стојановићу да се с правом упита да ли је иморалистичко сазнање Ставрогина (као и многих његових претходника и следбеника до данас) да је „Бог мртав“ и да нема ни добра ни зла, него је све предрасуда, почетак неког новог, друкчијег живота, „или то сазнање није тачно, а убиство Бога се мора некако окајати и искупити, у којем случају се може очекивати обнова метафизичког света“. Питање Стојановића је од значаја и за нашу будућност. Ако разни Ставрогини у свету, чак и када се не убију, тешко подносе свој скептицизам и цинизам, пошто им је готово немогуће да спрече тровање људи око себе собом, односно „дрвенкастимпауком“ у себи, шта треба рећи за разне Кирилове у свету?

Ако је Кирилов тип човека који је не само главом, но и срцем, односно вером прихватио једну идеју, а то је идеја да Бога нема

(„морам поверовати да не верујем“, исповеда се Кирилов), па да самим тим човек заузима место, хиљадама година измишљаваног Бога и да треба само да покаже своју вољу, дакле, самовољу онда не изгледа у први мах вероватно да таквих идеолога има много у данашњем свету. Нарочито не изгледа да их има када знамо на какав апсурдан начин Кирилов хоће да докаже истинитост своје идеје. Ипак, припазимо мало. Ако је тачна мисао Ричарда Пшибилског у његовом изврсном есеју „Смрт Антихристова“ (Савременик, 10, 1984) да у Кирилову најбитнија није његова „западна“ охолост која га је довела до апологије самоубиства, него „источна“ спремност да своје право на избор уступи — организацији, онда Кирилова разних боја, односно идеологија, који су спремни да у име слободе жртвују себе организацији, има још увек приличан број данас у свету. Чини ми се, ипак, да није главни акценат „кириловштине“ у спремности оваквог типа човека да се преда организацији. Ни најидеалнија организација, као што је црквена организација, наравно, ако цркву схватимо на хришћански начин, као Тело Христово, није лишена своје сенке, земаљског прљања, манипулисања и идеологизирања. Психолошки разматрано, битно је питање односа између човека као појединца и организације коју воде одређена идеја и њен вођа. Али рекао сам већ да ми се чини да није у томе суштина „кириловштине“ него у нечему другом.

Према Кирилову, човек који може и треба да буде слободан, искључује постојање Бога, јер ако постоји Бог, човек је лишен могућности избора. Биће да је и у овој погрешно постављеној дилеми Пшибилски у праву када пише да се у спору између човека и Бога европска философија од Хегеловог времена па све до Сартра односила као према конфликту између Господара и роба. Нису се ни Фојербах ни Бакуњин односили друкчије према овом спору: „Пошто је Бог све, човек је ништа“.

Овако се хришћански Бог, бар у лику Христа, није никад односио према човеку. Довољно је само подсетити да је човек створен *по лику Божјем*, да је створен *слободан да бира* и да је Христос оставио човеку вечно актуелни и вечно узвишени задатак: *Будите савршени као што је савршен Отац ваш небески!*

Кирилов, како је то још Ками тачно приметио, гледа на Христа као на свог лажног претходника. Христос није за Кирилова Богочовек, него човекобог. Христос је самог себе прогласио Богом, није јасно само да ли је то учинио свесно обмањујући себе и друге, или је он то учинио по неком свом грандиозном унутарњем уображењу. Ако, дакле, нема Бога, а Христос је лажни бог, онда за Кирилова и све његове настављаче, ученике и наследнике у свету, све до данас, остаје само један логичан закључак — човек је бог. Не постоји никаква Божја воља и послушност човека њој — послушност по опет вечном узору Христовом и његовим речима: *Нека буде воља твоја!* — него више и нема никакве послушности, пошто има да буде воља моја, дакле самовоља, како Кирилов изричито и захтева од себе и будућег човека.

Али чим моја воља није усаглашена са Божјом вољом, а Његову вољу у односу на човека јасно је показао Исус Христос, она се

окреће од Божје воље и као самовоља постаје делатна пре свега у акцији преображаја света. Пошто свет такав какав је није добро устројен, јер га је устројио слепи случај или несхватљива нужност природе, а његовом даљем кварењу обилато је доприносио поремећен однос међу људима који се све више, још из преисторије, формирао као однос господар — роб, пробуђеном човеку, ослобођеном страха од Бога, самим тим и послушности и ропске зависности од Њега, предстоји насилно рушење постојећег света и стварање новог света, сагласног новом човеку коме више није потребан никакав Бог.

Да ли је овај „човек у револту“ данас, нова варијанта „побуњеног Прометеја“? Прометеј се, знамо то из мита, побунио против богова. Против кога се буну модерни Прометеј, ако овај још уопште носи у срцу бар зрно племенитости митског Прометеја? Ако би и било још некаквих богова на небу, човек је немоћан да се са њима носи као и некад, у еонској прошлости земље. Он може само да покуша да их збрише и из ума и из срца, никако само из једног од ових, јер би то било недовољно за њихово коначно нестајање. Остаје, дакле, бунт и са бунтом убиство човека, и са убиством крв, која тражи нову крв. Каин, дакле, опет убија Авела, замишљајући не само да тако убија Бога, него и да су улоге измењене. Угњетени, експлоатисани, невини Авел убија насилничког експлоататора Каина. После убиства, убица се и сада прави луд и на питање које стално траје, сада више не Бога „кога нема“, него последње досадне буре која се некад звала савест: Где ти је брат, слушамо исти одговор вечног зликовца: Зар сам ја чувар брата свога!

На првом месту, међу седам смртних грехова у хришћанству стоји — гордост. С пуним правом је овај грех на првом месту. Стравична историја диктатура у двадестом веку разобличила је до краја право лице демона-гордост. Најмоћније оруђе гордости јесте самовоља човека. Свуда тамо где се зацари самовоља, у човеку као појединцу или у читавом народу, догађаји имају само један ток и један правац — низбрдо и у пропаст! Кирилов завршава нужно свој живот самоубиством јер је његова самовоља жешћа и од оне Ставрогина и од оне Ивана Карамазова.

Надежда Манделштам је показала у потресном крају првог дела њене књиге „Сећања и размишљања“ шта је значила самовоља моћних и гордых појединаца за судбину читавог једног народа. Али, она је луцидно и тачно знала да сагледа и узроке оваквим збивањима. Она пише: „Историја прве половине двадесетог века схваћена као оргијање самовоље која се, као што јој и приличи, одрекла свих вредности које је човечанство било сакупило, представља непосредну последицу хуманизма без религиозне основе. Тај процес трајао је вековима да би у наше време дошао до логичног завршетка. Самовољци су прокламовали култ човека да би потом тог истог човека прегазили. Ухватише се они човекобога, од кога нас је одвраћао Достојевски, и ми сазнадосмо шта је човекобог у акцији“.

Надежда Манделштам само је доследно протумачила Достојевског који је пре више од сто година поставио пред свој народ, али и пред народе на свим континентима, избор између слободе и само-

воље, између Богочовека и човекобога. Не признајући никакве духовне вредности изнад себе, човек неминовно долази у положај да прогласи себе, свој разум, своје дело за бога. Ако постоји ђаво, онда је његов монограм, за све који хоће да гледају и виде, у нашем веку одгонетнут — гордост и самовоља. Њему су подлегли и постали његовим оруђем не само оних неколико бездушних диктатора у нашем веку, који су, наравно, повукли за собом стотине хиљада верних, слепих, роботских следбеника и извршитеља, но су гордости и самовољи подлегли и хиљаде псеудонаучника и псеудофилософа у целом, пре свега у западном свету, у коме је воља за моћ, потреба да се другима натуре своја гледишта и произведе натчовек нашла своје плодно земљиште из кога је израсла страшна печурка Хитлера, Стаљина и Хирошиме.

Шта смо хтели, заправо, да кажемо о Ставрогину и Кирилову као могућим савременицима? Најпре, да је за истински и дубок атеизам, — значи онај који није исход бунта и беса против некога (оца, цара, угњетавајућег господара уопште), дакле није реактивне природе када обично иде руку под руку са иморализмом, а често и анархијом и тероризмом, него је плод умног размишљања и слободне одлуке срца, — потребна изузетна храброст. Али и тада он мора да избија у околини, ближој и широј, од онога који га у себи целог носи. Ако су Ставрогин и Кирилов представници „идеалног атеисте”, тј. човека дубоко прожетог атеизмом, онда, без обзира на њихов крај — самоубиство (које је можда ипак нека скривена морална порука Достојевског читаоцима, па је као такву не желимо да прихватимо) утицај, зрачење овог атеизма је на њихову околину, по свему изгледа, бар у виђењу Достојевског, погубно. Није ли атеизам, бар онај кириловског типа, и, ако смемо опрезно да кажемо, руског типа, ипак само „жртва вере у неверовање” како је то и Пшибилски приметио?

У Стојановићевом есеју о Достојевском постоји још једно значајно место које се може добро повезати са управо изнесеном тезом о опасности и храбрости, атеиста. Млади Долгоруки у роману *МЛАДИ* треба да се сучи са једним схватањем љубави без Бога, љубави која се јавља зато што Бога нема. Ево једног, по моме мишљењу, изузетног изазова атеизму и атеистима, али не много мање и теистима. Све док човек верује у Бога њему је љубав у животу задата, он се труди да је оствари, на овај или онај начин, у слабијем или јачем степену. Док је још у ропском односу према Богу, који почива на страху од казне, у каквом је односу човек проводио веома дуг период времена, практично све до доласка Христа, а проводи га добрим делом и данас, (што сматрам да је после доласка Христа један од најтужнијих анахронизама), од испољавања истинске љубави скоро да нема ни говора. Онда када се ропски однос следе послушности претвори у однос слуге или најамника према Господару (у ствари, Богу), појављују се први облесци праве љубави, јер слуга почиње да схвата и да јаче осећа љубав Господара према себи. Али, тек у односу Пријатеља према пријатељу, какав однос наговештава Христос у Јовановом Еванђељу, познатим речима пуним наде: „Више вас не називам слугама јер слуга не зна шта ради господар његов,

него вас назвах пријатељима јер вам све казах што чух од Оца својега", љубав доживљава свој узлет и врхунац, али и даље само у односу појединаца према појединцу, не и у маси.

Какав однос има атеиста према љубави? Он може себе прогласити иморалистом, а љубав сувишном и застарелом појавом довољно злоупотребљаваном кроз векове од силних и моћних који су у име љубави потезали мач и сејали пустош. Он ће се љубави морати сасвим лишити као индивидуа ако је решио да се жртвује организацији која спрема насилне преврате. Али он може бити и дирнут нечијом љубави према њему и покренути у себи љубав, иако је уверен да Бога нема. Зашто би сви атеисти били рђави људи, а сви теисти добри, када се уверавамо у свакодневном животу да има довољно супротних примера! Ипак нас занима да ли су ти стварно добри људи који знају за љубав и показују је истински атеисти*, као што смо још чешће стављали у оправдану сумњу веру људи који живе у супротности са исповедањем своје вере. Шта нам, међутим, Достојевски казује кроз визију Версилова о искону и пропасти Европе онако како је саопштава Аркадију Макаровичу Долгоруком?

Не изјашњавајући се као атеиста, него пре као деиста, Версилов хоће себе да представи као већег Европљанина од сваког Француза, Немца или Енглеца, јер он управо као Рус воли Европу најдубље и зато са великом тугом гледа њено пропадање. Ово је била, као што знамо, и омиљена мисао Достојевског, који је управо Русе сматрао једино способним за универзалину љубав и за прихватање не револуционарне, но хришћанске идеје братства међу људима. Ако нам, међутим, и успе да некако сместимо у „широку руску душу" и љубав према целом свету и врло изражен национализам и код самог великог Достојевског, неће нам промаћи да у роману *МЛАДИЋ* Версилов, управо, у исто време када излаже своју љубав према Европи, чак и ако Бога нема, говори са великим презиром о човеку који је свакодневно ту, поред њега. Версилов у поменутом роману понавља охоче, једним делом наравно и тачне речи о људској природи које читамо и у *ЗАПИСИМА О ПОДЗЕМЉУ*.

И тако стижемо и са Версиловим до сличних закључака или теза до којих смо дошли излажући идејне ставове и њихову животну примену код Ставрогина и Кирилова. И Версилов, наиме, иако више деист, него атеист слично Кирилову и нешто мање Ставрогину, запаљује бакљу великих идеја које треба да спасу измучено човечанство, и од Бога и од људи. Искрено се он залаже за будућу појаву елитних руских спасилаца и усрећитеља којих неће бити и не треба да буде више од хиљаду (толико их је отприлике и било када је почела бољшевичка револуција, а према Солженицину, нема их ни данас више), али који ће донети човечанству љубав уместо бесмртности. Тако се пред нама помаља још један прототип човека из непресушног врела генијалног Достојевског.

Покушаћу сада да их још једном сагледам у поворци, мада уз ризик извесног понављања. Ставрогин ми се приказује као тип европског интелектуалца који све разуме и свему се подсмева — јер

---

* „Атеизам је више на уснама него у срцима људи" (Францис Бекон)

све разумети значи према Ничеовим речима, све презирати (а зар не значи све опростити?), иако је ово суштина бића Ставрогина, Ничеовог претходника — који не верује у Бога, али ни у човека, охоли тип самоувереног и нешто меланхоличног јунака романа Пушкина, Љермонтова, Тургенева, после Достојевског и његовог Ивана Карамазова и Арцибашева, тип данашњег европског туђинца који више није ни космополит ни националист, тип који је већ лишен и сваке „идеје“, а лишен и сваке љубави, горд и хладан, аморалан и перверзан, без способности, и без потребе да разликује добро од зла, можда чак неки егзистенцијалистички мислилац типа Сартра, кога Чеслав Милош оштроумно, у есеју „Достојевски и Сартр“ назива јунаком Достојевског (било би вредно написати драму са Сартром као јунаком Достојевског).

Други укореењени тип света је сулуди Кирилов са његовим суманутим идејама и параноично разрађеним системом „поправљања“ човечанства, уз истовремену дубоку сумњичавост и презир према људима (као да је битна особина свих „поправитеља“ човечанства дубоко нишодаштавање људи, некад удружена са мржњом према људима). У овом лику видим праоца идеја какве су гајили Кропоткин и Бакуњин, Штирнер и Ниче, идеја практично примењиваних код разних Нечајева у свету, који се увек нађу на услузи када треба. Једни међу њима завршавају живот самоубиством, као Кирилов, други напрасном или насилном смрћу, а увек остављају за собом плач, пустош и пропаст. Сматрам да је тачна опаска неких тумача стварања Достојевског за које је „кириловштина“ само верзија „шигаљевштине“. А зна се добро шта је „шигаљевштина“. То је теза да без деспотизма није било ни слободе ни једнакости, да у стаду сви морају бити једнаки и да је зато главно спустити ниво образовања у друштву, јер су велике способности појединца увек више квариле него користиле друштву. „У свету недостаје само једно: послушност“, узвикује „шигаљевац“ Петар Верховенски. Какво искушење за човека и његову слободу када то исто проповеда и најдубље хришћанство, али са како супротних полазишта! Јер док тражење послушности од човека под окриљем разних Шигаљева има значење дубоког презирања човека коме је једино право место у стаду једнаких, које треба неко ко је „јак“ да води, Христос препоручује човеку послушност по угледу на себе, пуног, индивидуалног — „спасење долази од Јудејаца“ — и универзалног — по Ипостаси — Божијег Сина који у Гетсиманском врту каже: *Али не како ја хоћу, него како Ти!*

И Кирилов и Шигаљев грубо редукују хришћанску слободу, Богочовека претварају у човекобога, пред којим стоји главни задатак: уништење бола и страха јер су то два снажна осећања која везују човека са Богом. Али напоредо са унутрашњим убијањем Бога, Шигаљев у Кирилову тражи да своје идеје смести у такву организацију која је чврсто решила да насиљем и анархијом, дакле оним истим болом и страхом којих се треба у себи ослободити, преносећи их сада на друге људе — промени свет. Пошто ни свет ни човек у њему такви какви су сада не ваљају, и без циља су, ваља све најпре уништити да би нови човек, као демијург, створио нови свет, без

Бога, без савести, без бола и страха. Чини се, заиста, да свако ко почне од безграничне и апсолутне слободе човекове завршава са неограниченим деспотизмом. Ово је Достојевски наслутио, а нека политичка и друштвена пракса двадесетог века и потврдила.

На крају двадесетог века, овај нови и слободни човек који сам ствара већ се јасно назире. Бог је истеран из породице, школе, чак и „цркве”. Он се још можда може наћи у пећинама Свете Горе, код по неког хасидимског екстатичара, где-где у Индији и код усамљених праведника растурених по свету, који и не слуте да су праведници и да на њима, према предивној јеврејској легенди о 36 праведника, почива сав свет. Савест је постала апстрактна реч која ће се тешко још у будућности моћи наћи и у речницима. Она је успешно замењена потпуним одсуством доживљаја кривице, самим тим и тоталном неодговорношћу човека.*

Што се телесног бола тиче, фармацеутска индустрија света на добром је путу да проналази све успешније средство које ће моћи да поништи сваки бол. Ова иста индустрија, али не само она, води успешан рат и против душеног бола и страха. Најзад, директна и индиректна наркоманија у свету побринула се да човек осећа све мање бола и страха. Кирилов и Шигаљев нису апстрактни ликови усиданог срца и епилептичног мозга једног бизарног руског писца. Они су били и остали сушта стварност живота, они су прави изазов животу.

Самовоља појединца и народа шири се и даље попут епидемије. Снага уништења и самоуништења који произлазе из самовоље још је у свету силовита и сада већ опасна и по опстанак читаве планете. Лик Кирилова, отуд, претеће стоји пред нама, а Достојевски не престаје да буде опомињач и будитељ успаване слободе избора у нама. Како се то чини једноставно и просто када кажемо: слобода или самовоља, а колико прегалаштва, патње и унутарње чврстине треба не само да се схвати ова суштинска дихотомија свег људског живота и његовог смисла, него и да се спроведе у дело: да се остане у слободи за, а не само више у слободи од, да се остане у слободи без самовоље. У слободи која је победа личности, а не плод индивидуализма.

И још нешто тврди Кирилов. Онда када човек „сазна” да нема Бога, када потом објави своју слободну вољу, када више не буде правио разлику између добра и зла и када у себи уништи осећање бола и страха, човек се може и физички променити. „Јер у садашњем физичком облику”, ово проницљиво и тачно примећује Кирилов, „човек не може да буде без досадашњег Бога никако”. Парадокс посебног изазова је у томе што најдубље поимање хришћанства тражи такође промену физичког стања и састава човека. Парадокс, по Кирилову, човек у садашњем свом физичком саставу не може без Бога, Христос тражи од човека да се поново роди ако хоће

---

* У једном казнено-поправном дому за одрасле у Србији од шездесет мушкараца, које убица, које тешких преступника друге врсте, један једини се осећао кривим за почињено недело и тај један, изгледа, да је боловао од депресије. На стотине развода бракова у Центру за социјално старање у Београду у току једне године, један једини брачни партнер сматрао је да је крив за развод, у свим осталим случајевима били су криви други.

да буде истински његов ученик, а апостол Павле у II Посланици Коринћанима изговара чувене речи: *За то ако је ко у Христу, нова је твар: старо прође, гле, све ново* постаде, а у посланици Галатима нешто слично: *Јер у Христу Исусу нити што помаже обрезање, ни необрезање, него нова твар.* И Кирилов и Христос траже, дакле, такву дубоку духовну и душевну промену човека која би „сишла” све до његовог физичог тела и тамо променила састав материје. До ове промене, према Кирилову, човек може да дође само потпуно одбацујући Бога, а прихватајући човека као човекобога, док нам Христос поручује да без помоћи Божије и дара Духа Светог нећемо моћи никад сами постићи сличан преображај. Судаћи по данашњем стању наговештених, али већ и присутних промена физичког тела савременог човека, под утицајем отрованог ваздуха, хране и воде, а пре свега, отрованог духа човека, Кирилов има више изгледа на успех од Христа. Овај успех, наравно, може бити само спољашњи.

Трећи образац човека и човечанства који Достојевски представља свету јесте Версилов, који сања готово истоветан сан о иском као и Ставрогин, али га другачије тумачи. Версилов као да је већ био сведок пропалих социјалних револуција, он је гадљив на даље проливање крви, он, додуше, уочава разумну оправданост подизања револуција, али је свестан несразмере односа палих жртава (најчешће невиних жртава!) према минималној добити од једне револуције. Версилов би да буде велики синтетичар идеја конзервативних и револуционарних, хришћанских и атеистичких, научних и простодушних народних. Он објашњава свој сан о иском не само као неко ко је преживео руску револуцију и други светски рат, но и неко ко је преживео атомску катаклизму. С једне стране, подсећајући на марксистичке хуманисте типа Маркузеа или Блоха, са друге уносећи у своју визију будућег човечанства нешто од искренности и топлине руских писаца, Версилов нуди човеку и човечанству као последњи спас, после свега преживљеног, измозганог и верујућег, братску љубав међу људима, која треба да почива на бескрајном сажаљењу човека за човека; напуштен или пошто је сам напустио Бога (уосталом, где је био тај Бог док је свет пропадао у рату!), исцрпен од борбе са собом вођене хиљадама година и још страшније борбе коју је водио са другим човеком око парчета територије од неколико десетине квадратних километара која је припадала суседу, немоћан да још много блага исцрпи од већ на смрт исцрпене и уништене природе, човеку је најзад остало само то једно да увиди, а то је љубав према другом човеку, истом мученику и сапатнику као што је он сам. Љубав међу људима која ће заменити не само измишљену љубав Бога према човеку и човека према Богу, него и која ће коначно истиснути и заменити азсурдну идеју о бесмртности!

Закључак

Свету и човеку су и у време Достојевског и данас били потребни не само романескни ликови Ставрогина, Кирилова и Версилова, богато извајани и видовито сагледани од генијалног писца, но и

овакви исти или слични људи у стварности; требало је видети их на делу, пре свега у политичком и ширем друштвеном животу, у култури и уметности, у философији и религији., Када их човек једном заиста упозна и осети на сопственој кожи, они онда постају изазов за човека и човечанство, управо оно што је Достојевски још пре свих потоњих револуција и ратова хтео да покаже, пре свега у роману *ЗЛИ ДУСИ*. Питање које раздире и данас као и некад, почива на недоумици човека да ли човечанство извлачи искуства из своје историје, нарочито преко оних догађаја који потврђују промашене идеје, или не. Да ли је потребно да свака генерација изнова окуси злу крв једног Ставрогина, Кирилова или нешто разводњену, али не мање густу крв Верилова и када су јасно предочене последице и од једног Достојевског, и од стравичних спољашњих догађаја непосредно поред нас и са нама?

Достојевски није стигао да напише роман о Аљоши Карамазову. Вероватно је и боље тако. Свака поједина индивидуалност која сазрева у личност, а може да сазри тек пошто се огледа у унутарњем и спољашњем судару са својом Сенком, што значи својим Ставрогином, Кириловим и Версиловим, на могућем је путу Аљоше Карамазова, човека који мора да носи у себи и Ивана и Димитрија, Расколникова и Верилова, али и зосимовског Христа. Достојевски нам је оставио да сваки који препозна и доживи метафизичко разочарање замењујући трансцендентални свет са својевољом човекобога, настави да у себи, али не и само за себе, гради Аљошу, сходно вечном узору, већ овде помињаном: *Будите савршени као што је савршен Отац ваш небески!*

SUMMARY

Dr. Vladeta Yerotich:

NEW REFLEXIONS ON "EVIL SPIRITS" IN DOSTOYEVSKI'S NOVELS

The Author, who is a Psychotherapist and Professor of Theology, describes three types of contemporary atheistic or deistic intellectuals infecting our society. These are (taken from Dostoyevski's novels): Stavroghin, Kiriloff and Versiloff.

They are offering a perspective either of suicide, or of an animal "happiness" without notions of "conscience" or "immortality".

The only acceptable solution gives, finally, Alyosha Karamazoff.